

Pleidooi voor hokjesgeest

AUTEUR & FOTOGRAFIE Pieter Hoexum

Ieder mens is uniek, zo luidt het cliché, je zou mensen niet 'over één kam moeten scheren' of 'in een hokje plaatsen'. Maar mensen hebben meer overeenkomsten dan verschillen. En we dragen allemaal wel eens een spijkerbroek. Waarom zouden onze woningen dan zo gedifferentieerd moeten zijn?

Verpurmerending

De onlangs overleden Gerrit Komrij werd bekend als dichter en daarvoor als 'bloemlezer'. Maar in de jaren tachtig van de vorige eeuw was hij voor NRC Handelsblad een berucht televisie-criticus. En voor Vrij Nederland schreef hij over (tegen!) de Nederlandse architectuur en vormgeving, die later werden gebundeld in Het boze oog. Komrij hekelt 'de haast panische angst voor ruimte' die de Nederlandse 'bestuurders, ambtenaren, stedenbouwkundige ontwerpers, architecten en buurtwerkers' in zijn greep heeft. Hij vreest een verdere 'verpurmerending' van Nederland.

'Klein van binnen en kneuterig van buiten. De héle planning van wijken getuigt van die grijpstuivermentaliteit. Het is niet mooi en het is niet lelijk, het is niet glad en het is niet hard, het hangt niet aan de muur en het verdomt te tikken bovendien. Je hebt, kortom, nergens een houvast. Loop je nu in Sappemeer of in Almere, in Amsterdam of in Buitenveldert? Geen idee, waar waren we gisteren ook alweer? De verpurmerending van Nederland gaat traag, maar onstuitbaar voort. Winkelpromenades, sierbestratingen, woonerven en Keulse minipotten. Dat is wel het allerergste: de weigering om herkenningstekens aan te brengen, het loslaten van de levenslijn van een stad of een dorp. Het socialistische stemvee moet met een verrekijker op het dak klimmen, binnenkort, om aan een gevel die de slopers per abuis hebben laten staan te kunnen zien waar het eigenlijk woont.'

Het is zoals altijd bij Komrij, nog steeds een genot om te lezen, al moet je volgens mij wel vaststellen dat hij ongelijk had of in elk geval sterk overdreef. Maar de vormgevers van Nederland hebben het niet op zich laten zitten. Integendeel, ze hebben het 'socialistische stemvee' overladen met herkenningstekens – geen rotonde zonder markering – en bij de aanleg van nieuwe woonwijken werd ieder spoor van een 'levenslijn' uitgediept en onderstreept. Men differentieert dat het een aard heeft, zodat bewoners zich met hun woning en woonomgeving zouden kunnen 'identificeren'. Dat begint al met het stedenbouwkundige ontwerp. Bekendste voorbeeld is wellicht het masterplan voor de grootste vinexwijk Leidsche Rijn bij Utrecht. Daar is volgens de website van de gemeente Utrecht geprobeerd 'oud en nieuw op een bijzondere manier met elkaar te verweven'. In de nieuwe wijken bleven namelijk 'elementen als water, dijken, bomerijen en bijzondere boerderijen, bewaard. Ze vormen een verrassende combinatie met nieuwe gebouwen en nieuwe ontwerpen. De contrasten en verschillen maken Leidsche Rijn Utrecht tot een levendige en kleurrijke wijk. Niet anoniem, maar inspirerend voor de bewoners van vandaag en in de toekomst.'

Vormgevers van Nederland hebben het 'socialistische stemvee' overladen met herkenningstekens

Zelfs, of misschien juist, in Purmerend is er veel aan gedaan niet verder te verpurmerenden. Ik kan daar als inwoner van de Purmerendse vinexwijk Weidevenne over mee praten. Met kunstwerken en markante architectuur is geprobeerd herkenningpunten aan te brengen. Ook bestaat er sinds ongeveer een jaar een cultuurhistori-

Zijstraten, een door de auteur gemaakte 'exactitude' met negen opeenvolgende zijstraten van een laan bij hem in de buurt.

sche route door mijn eigen woonwijk. 'Route' is eigenlijk wat veel gezegd, het komt erop neer dat er langs een centraal liggend fietspad drie informatieborden staan met inlichtingen over het verleden van de weg en het omringende gebied: de Melkweg is de oude weg van Purmerend naar Amsterdam, eigenlijk een lang lint van dorpen en boerderijen waar vanuit men het omringende veen ontgon.

Het bord vermeldt ook dat 'de ontwerpers bij de ontwikkeling van de wijk zich hebben laten inspireren door het veenweidelandschap met het daarbij horende slotenpatroon en de oude wegen'. De oude Melkweg is nu een fietspad dat als een centrale as dwars door de wijk loopt. Vrijwel in het midden van de wijk, bij het treinstation en vlakbij het winkelcentrum, kruist deze weg een grote sloot, een 'markante oude watergang' die ook bewaard is gebleven en opgenomen in het plan.

Volgens mij probeert dit soort 'culturele planologie', toegepast in woonwijken, iets op te lossen dat helemaal geen probleem is, en dat is het verschijnsel woonwijk zelf. Velen voelen zich ongemakkelijk bij het verschijnsel woonwijk, en ongemakkelijk is dan nog zacht uitgedrukt. Ik denk dat er regelrechte weerzin tegen de zogenaamde eenvormige en saaie buitenwijken bestaat. Vaak fungeert culturele

planning als een soort afleidingsmanoeuvre. Het moet verhullen dat we te maken hebben met een hele gewone woonwijk. Maar wat is er eigenlijk mis met een woonwijk?

Vinex

De kritiek op met name de Vinexwijken is steeds hetzelfde liedje: deze wijken zouden eenvormig, monotoon, voorspelbaar, saai... enzovoorts zijn. Rick van der Ploeg sprak destijds, als staatssecretaris cultuur, over de vinexwijken als 'een diarree aan doorzonwoningen'. Maar een dergelijke 'huizenzee' is alleen waar te nemen vanuit een kantoor in Den Haag. Eenmaal in het land, met beide benen op de grond, kan je bijvoorbeeld toch niet ontgaan dat de vinexwijken nu juist niet bestaan uit doorzonwoningen.

Er is onwil en onvermogen om de realiteit van vinex – of woonwijken in het algemeen – onder ogen te zien. Misschien wel vanwege een weerzin tegen wonen in het algemeen, tegen het gewone, het banale, alledaagse. Een beschaafd mens houdt zich daar niet mee bezig – of wanneer het moest het echte authentieke wonen op het land of in de stadscentra. Alleen al de gedachte aan het massale wonen daartussen, in de buitenwijken, wekt bij velen een gevoel van onbehagen.

Wie een wandeling door een Vinex-wijk maakt, of de prachtige Vinexatlas eens doorbladert, ziet al gauw dat die wijken net zo divers én eenvormig zijn als hun bewoners. Mensen zijn nu eenmaal hetzelfde, anders zouden ze niet tot de soort mens behoren. En toch zijn ze allemaal verschillend en bestaan er verschillende soorten mensen.

De straten van de betere Vinex-wijk zijn misschien niet net zo mooi, maar wél net zo gevarieerd als de Goldbergvariaties van Bach. Dat is als geheel genomen toch tweeeëndertig keer hetzelfde stukje muziek: allemaal variaties op één bepaald thema. Maar het zijn wel dertig verschillende variaties (het thema wordt aan begin en het einde gespeeld). Bach bracht iets wonderbaarlijks tot stand: eenheid in verscheidenheid.

Critici van de woonwijk zoals Komrij en Van der Ploeg kijken vaak niet goed, ze zijn zowel bijziend als verziend: ze zien óf alleen de bomen óf slechts het bos, niet de nuances ertussen in. Ze zien óf de massa óf het individu. Ze zien niet de ingewikkelde manier waarop die individuen soms groepen vormen. Het zou misschien het beste zijn het fotograferen-duo Ari Versluis en Ellie Uyttenbroek de woonwijken in te sturen om ook daar hun zogenaamde 'exactitudes' te maken.

Kudde

Fotograaf Ari Versluis en styliste Ellie Uyttenbroek plukken als een soort antropologen mensen van straat die tot een zelfde type behoorden; die dezelfde 'dresscode' hanteren. Ze fotograferen deze mensen in zoveel mogelijk dezelfde houding, tegen een neutrale achtergrond en presenteren de foto's in series van twaalf, die ze 'exactitudes' noemen. Het klinkt droog en saai, maar je raakt niet uitgekeken – ik niet althans – op de series alto's, punkers, kackers, skaters, marokkies, enzovoorts.

Fascinerend is dat de gefotografeerde mensen zelf vaak maar half lijken te beseffen dat ze bij een groep horen. Het is ook maar de vraag wat je onder een groep verstaat: waarom zouden mensen die er hetzelfde uitzien in andere, of zelfs in alle opzichten hetzelfde moeten zijn? Bovendien, als je al die 'gelijksortige' mensen in een serie bij elkaar ziet, ga je onwillekeurig weer letten op de verschillen en dan blijkt iedereen zijn eigen interpretatie van de 'code' te hebben.

De gefotografeerde mensen willen misschien helemaal niet echt tot een groep behoren, ze kiezen kleding als uitdrukking van hun individualiteit – en dat blijken velen anderen net zo te doen. Het straatbeeld mag dan nog zo heterogeen lijken, iedereen blijkt bij een groep te kunnen worden ingedeeld, waarschijnlijk meerdere groepen trouwens. Hoe dan ook, we menen allemaal individuen te zijn, maar passen perfect in een stramien. Niemand wil zogenaamd passen in een hokje, maar we zitten er allemaal in. We 'Kiezen voor de kudde', zoals een recent boek heet dat hier over gaat en waarin de exactitudes een perfecte illustratie, om niet te zeggen bewijsstuk vormden: in onze verbeelding zijn we individualisten, in werkelijkheid zijn we conformisten. Het wonderlijke is dat het beide klopt: individualisme en conformisme blijken samen te kunnen gaan. Het boek *Kiezen voor de kudde* gaat, zoals de ondertitel zegt, over

'Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid'. De door Versluis en Uyttenbroek gefotografeerde leden van een subcultuur hebben wel iets gemeenschappelijk, maar zeker niet alles. Ze vormen zogenaamde 'lichte gemeenschappen'. De lichtheid bestaat er onder andere uit dat de leden tijdelijk en voorwaardelijk deel uit maken van zo'n gemeenschap. Daarnaast kunnen ze ook deel uitmaken van verschillende gemeenschappen. Oftewel: de gemeenschap waar je lid van bent is niet de allesbepalend in je leven. Het is mogelijk in een Brabants dorp te wonen en fanatiek amateurwielrenner te zijn, zonder dat je ook nog lid bent van de fanfare, maar juist speelt in een amateur-strikkwartet. Een bepaalde gemeenschap is niet meer, zoals bij 'zware gemeenschappen', 'levensbepalend, noch je 'natuurlijke bestemming'.

Het zou mij verbazen als bijvoorbeeld alle door Versluis en Uyttenbroek gefotografeerde punkers in een kraakpand wonen. En het zou me niets verbazen als enkele van hen in een heel gewoon rijtjeshuis wonen.

De woonwensen blijken helemaal niet zo divers en individualistisch

Doelgroepenarchitectuur

Aan de zojuist genoemde bundel essays *Kiezen voor de kudde* droegen Andre Buys en Jan van der Schaar een hier bijzonder relevante bijdrage bij. In dit boek over 'de mythe van de individualisering' schreven zij een hoofdstuk over woningbouw, getiteld: 'De woonplaats als gemeenplaats'. Daarin schrijven zij hoe in de jaren negentig van de vorige eeuw ook in de woningmarkt de 'woonconsument' steeds meer centraal kwam te staan. Deze woonconsument moest meer keuzevrijheid krijgen en differentiatie werd het nieuwe toverwoord. 'Nieuwbouwwijken worden geherstructureerd, om meer verschil te krijgen, in woningvoorraad en in bevolking.' Maar, zo vragen de auteurs zich af, 'Willen mensen allemaal anders wonen en wie zitten precies te wachten op diverse woonwijken? Het blijken retorische vragen: de woonwensen blijken helemaal niet zo divers en individualistisch en niemand zit echt te wachten op al te diverse woonwijken.

De auteurs zetten zwaar in op het ontmaskeren van 'de mythe van de individualisering'. Mensen kiezen voor een woonplek en woonhuis als onderdeel van hun levensstijl en wonen het liefst tussen soortgenoten. In die zin is wonen conformeren en misschien zelfs conservatief, vooral in de zin van 'behoudzuchtig'. Niks geen individualisme.

Volgens mij schieten de auteurs uiteindelijk te ver door, met het benadrukken van het conformisme, vooral in het slot:

'Goedbeschouwd is heterogeniteit bedreigend overal waar gevestigde belangen een rol spelen. Op de woningmarkt zijn die gevestigde belangen van de consument relatief groot. Mensen investeren geld, ziel en zaligheid in woning en tuin en ontlennen daar deels hun

identiteit aan. Samen met hun burens hebben ze een collectief belang dat nieuwkomers zich confirmeren aan het sociale karakter van het woonmilieu en dat anderen worden buitengesloten.'

Als reactie op het zogenaamde 'individualisme' van de jaren negentig van de twintigste eeuw, is de slinger naar de andere kant doorgeslagen. Het thematisch bouwen is opgekomen. Hele wijken worden opgezet aan de hand van thema's, zoals 'het Brabantse dorp' in geval van de wijk Brandevoort (bij Helmond). Hier is het idee van 'lichte gemeenschappen' ver uit beeld geraakt. 'Doelgroepenarchitectuur' bouwt aan 'zware gemeenschappen'. Een praktisch bezwaar is dat hoe 'mobiel' mensen ook zijn geworden, letter en figuurlijk (sociaal, economisch, cultureel), ze niet vergeten hebben dat hun huis onroerend goed is. Vroeg of laat zal het verkocht moeten worden – aan iemand anders. De waarde van je huis is natuurlijk heel persoonlijk, maar het zijn de anderen die de prijs van je huis bepalen. Het lijkt mij eigenlijk heel logisch en in elk geval verstandig je huis geen al te uitgesproken karakter mee te geven.

Buyts en Vander Schaar stellen ook de hamvraag: 'Moeten woongebieden nu homogeen of gemengd zijn?' Naar mijn smaak neigen zij bij het beantwoorden van die vraag teveel naar homogeniteit. Het antwoord zou toch moeten luiden: 'Beide?' Hoe gek of paradoxaal het ook klinkt, diversiteit en homogeniteit sluiten elkaar niet uit. In veel Vinex-wijken is wat dit betreft een mooi en goed evenwicht gevonden. Deze wijken zijn volgens mij juist bij de bewoners zo'n groot succes omdat de woningen daar weliswaar divers en gevarieerd zijn, maar dan wel variaties op één of enkele thema's, zoals de eengezinswoning, het rijtjeshuis en de appartementenflat. Bij woningbouw kun je niet voorzichtig genoeg zijn met 'identiteit'. Bewoners ontnemen inderdaad hun identiteit mede aan hun woning ('Ik woon dus is ben'), maar dat het is niet de enige manier en bovendien leveren ze zich niet met huid en haar over aan de identiteit en de daarbij horende gemeenschap. Het wonen is niet onvoorwaardelijk meer, als het dat al ooit was. Het zou daarom volgens mij goed zijn als de ontwerper de woningen een zekere onbestemdheid en onbepaaldheid geeft.

De conceptuele, gethematiseerde of doelgroepenarchitectuur, of hoe je het ook wilt noemen, is weliswaar bedoeld om het bewoners gemakkelijk te maken, als een soort kant-en-klaar thuis, maar lijkt mij te zwaar op de meeste bewoners drukken. Er blijft weinig over om zelf in te vullen. De aangeboden structuur zou open en neutraal moeten zijn. Ook al omdat de 'invulling' weer aangepast en zelfs radicaal gewijzigd moet kunnen worden. Nogmaals, een huis is voor leden van een 'lichte gemeenschap' geen natuurlijke bestemming of iets dergelijks. Je identiteit en de 'lichte gemeenschap' waartoe je behoort is niet meer je levenslot.

Raster

Hoe dan te bouwen voor 'lichte gemeenschappen'? Een flinke portie hokjesgeest zou daar wel eens wonderen kunnen verrichten. 'Hokjesdenken' zou mensen te snel over één kam scheren, het zou getuigen van bekrompenheid. Maar zolang de hokjes neutraal zijn

vormgegeven, bieden ze mensen toch juist ruimte, om zowel 'zichzelf te zijn' als 'ergens bij te horen'?

Veel belangrijker dan dat het oude landschappelijke patroon is overgenomen bij de planning van mijn wijk, vind ik dat er überhaupt een geometrische ordening, een patroon of stramien is gebruikt. Het is dan wel niet het traditionele orthogonale raster, maar eerder een 'taart' of 'wiel', maar het heeft toch het gewenste effect: de gelijkvormigheid biedt plaats aan verscheidenheid.

Het raster is voor velen het symbool van alles wat er mis met de traditionele stedenbouw: die zou te rationalistisch, niet organisch zijn, en eigenlijk ronduit onmenselijk. Het zogenaamde 'schaakbordpatroon' zou de eerste echte planmatige stedenbouwkundige ingreep zijn, voor het eerst toegepast in Milete, de Griekse stad op de kust van het huidige Turkije. Over die stad vertelt Herodotus een mooi, hier toepasselijk verhaal. Iemand vroeg de trian van Milete, Thrasybulos, hoe hij toch als alleenheerser steeds aan de macht wist te blijven. Thrasybulos zei niets, maar liep naar een korenveld en knipte alle korenaren af die hij boven de rest uit zag steken. Dat was duidelijke taal.

Je zou nu kunnen denken dat het rigide raster van Milete ook als een soort zeis werkte, die iedereen die zijn kop boven het koren uitstak, onthoofde. Het tegendeel is denk ik het geval. Het raster is juist democratisch, niet omdat het gelijkheid afdwingt, maar omdat het individuen juist vrijheid biedt. Milete werd dan ook herbouwd volgens het orthogonale systeem, nadat de tirannen verdreven waren en de stad door de Perzen verwoest was.

Het raster, of het nu een schaakbord of een fietswiel is, is geen zeis, maar eerder een soort letterbak waarin je allerlei verschillende, zelfs ongelijksoortige snuisterijen bewaard. Juist in het neutrale raster kunnen de individuen allemaal tot hun recht komen, zonder dat ze apart komen te staan.

Pieter Hoexum (pieterhoexum@gmail.com) schrijft als freelancer met enige regelmaat over architectuur en woning- en stedenbouw, onder andere voor 'Letter&Geest' van Trouw (zie ook: pieterhoexum.wordpress.com). Hij werkt aan een boek: 'Reis door mijn rijtjeshuis. Kleine filosofie van het wonen', dat in 2013 moet verschijnen bij uitgeverij Augustus.

Literatuurselectie

Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (red.) Kiezen voor de kudde : lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid, Amsterdam : Van Gennep, 2004

Komrij, G. (1983) Het boze oog, Amsterdam: Arbeiderspers

Versluis, A. & Uyttenbroek, E. (1994-2012) Exactitudes (online) <http://www.exactitudes.com/index.php?/about/>